

A POLITIKAI TŐKE MÁRA SÚLYTALANNÁ VÁLT A GAZDASÁGI TŐKÉVEL SZEMBEN

BESZÉLGETÉS SZALAI ERZSÉBETTEL ÉS
BOZÓKI ANDRÁSSAL C. W. MILLSRŐL,
AZ ELITELMÉLETRŐL ÉS A MAGYAR
RENDSZERVÁLTÁSRÓL

A beszélgetésre 2010 júniusának végén került sor.

Fordulat: Bő ötven éve, hogy C. Wright Mills megjelentette *Az uralkodó elit* (*The Power Elite*) (Mills [1956] 1962) című művét, ami egyben az elitelmélet egy új reneszánszának is kezdete volt. Azóta Magyarországon még egyszer, a rendszerváltás idején került előtérbe ez a paradigma, a többi néma csend. Illetve mégsem, hiszen Bozóki András egy 2003-as tanulmányában (Bozóki 2003) arról írt, hogy éppenséggel az ezredforduló előtt élénkült meg az elitkutatás. Az elitek társadalomtudományi vizsgálata tehát mintha ciklikusan kerülné mindig előtérbe, adódik a kérdés: mennyire releváns ez a paradigma napjainkban, a nagy globális pénzügyi-gazdasági válság éveiben?

Szalai Erzsébet (a továbbiakban: Sz. E.): Úgy gondolom, hogy a hatalomkutatás minden társadalomban és mindenkor aktuális. Mivel az újkapitalizmus nem osztálytársadalom, nem az uralkodó osztályt kell szembeállítanunk az elnyomott osztályokkal: az elnyomottak rendkívül atomizáltak, ebből adódóan nem tudnak megszerveződni. Marxnak több, csak csírájában megfogalmazott osztályelmélete volt, de ha azokból a premisszákból indulunk ki, melyeket a munkásosztály megszerveződéséről – mint a munkásosztály létének egyik feltételéről – a *Kommunista kiáltvány*ban megfogalmaz, akkor megállapíthatjuk, hogy az azoknak megfelelő folyamatok egyelőre „nagyon gyengén” vannak csak jelen a mai társadalomban. Ez persze nem csak Magyarországra, de az egész világra érvényes.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy alapvetően elitcsoportok állnak szemben egy atomizálódott társadalommal, azaz teljesen releváns eljárás elitekről beszélni. Az eliteket ugyanakkor nem a paretói értelemben kell értelmezni, tehát nem mint pozitív mintaadókat vagy mint egy morális elvek alapján kialakult csoportot, hanem ahogyan azt Mills tette, vagyis uralkodó, hatalmi elitként, illetve elitekként. Ezen uralkodó csoportokról pedig mindig és minden társadalomban lesz, és kell is, hogy legyen a társadalomtudósoknak mondanivalójuk.

Bozóki András (a továbbiakban: B. A.): Magam is hasonlóan relevánsnak tartom továbbra is az elitkutatást. Az utóbbi húsz év újdonsága talán az volt, hogy mindinkább előtérbe kerültek a nemzetközi hálózatok, annak következtében, hogy a multinacionális tőke mozgása globalizálódott, és bizonyos fókig a kormányzati feladatok is nemzetközivé váltak. Napjainkban az Európai Unión belül már közös költségvetési politika szükséges-ségéről beszélnek, melynek „bevezetése” esetén elkerülhetővé válnának az egyes uniós országok válságai. Ebből a szempontból tehát az erősödő globális elit vizsgálata új kihívás, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy az osztályelemzés szükségessége háttérbe szorulna. Ezeket nem tekintem egymást kizáró megközelítéseknek.

Az elitkutatáson belül régebben inkább a kulturális tőkéhez kötődő értelmiség-elemzések domináltak, amelyek fókuszát a hatalmi pozíciók mögött álló, a döntéseket befolyásoló csoportok adták. Úgy látom ugyanakkor, hogy napjainkban, különösen a nemzetközi szervezetekben, a döntésbefolyásolás képessége egyre inkább pozíciókhoz kötődik. Ennek megfelelően visszaszorul az informális értelmiségi befolyás, miközben persze a közpolitikai tanácsadók, szakértők, intézetek és think tank-ek megerősödtek. Az agytrösztöknek jelentős befolyásuk van, miközben az ott végzett tevékenység nem szűn értett politika, ugyanakkor nem is hagyományos értelmiségi kutatói munka, hanem a kettő közötti szürke zónában van.

Összességében tehát úgy gondolom, hogy újabb és újabb témák merülnek fel az elitkutatás számára, legalábbis európai szinten. Magyarországon mindeközben ismét történt egy politikai fordulat, amelynek a retorikája arra épül, hogy az elmúlt húsz évben nem is volt demokrácia, az csak egy zavaros átmeneti korszak volt, amelyhez képest itt és most egy új korszakot kell nyitni. Tehát határozott leszámolási törekvés érzékelhető azokkal az elitcsoportokkal szemben, amelyek az elmúlt húsz évben domináns helyzetben voltak. A retorika szintjén az elitizmus és a populizmus ugyanolyan erőteljesen jelen van.

Sz. E.: Egyetértek Bozóki Andrással abban, hogy nemzetközivé váltak az elitek. Ezen jelenséget hangsúlyozván tíz évvel ezelőtti könyvemben (Szalai 2001) éppen azt fejtettem, hogy túllépve a nemzetállami kereteken, korunkban elsősorban globálisan kell már értelmezni, vagyis „ki kell nyitni” Bourdieu tőkeelméletét: a helyi elitek képződését és tőkekonvertáló képességét egyre erőteljesebben befolyásolják a nemzetközi gazdasági, hatalmi, geopolitikai és geokulturális viszonyok. Vagyis a globális elitek korszakában a helyi társadalmak folyamatait nem érthetjük meg akkor, ha kizárólag a nemzetgazdaságon vagy a nemzeti társadalmon belüli viszonyok és folyamatok vizsgálatára hagyatkozunk.

Jó példa erre a hazai rendszerváltás története: hatalmi folyamatainak lényege kutatásaim szerint az, hogy a késő-kádári technokrácia a nemzetközi gazdasági-pénzügyi szuperstruktúra támogatásával a politikai rendszerváltást követően képessé vált arra, hogy nemzeti gazdasági, politikai és kulturális tőkéit „nemzetközi” tőkévé konvertálja, s így a nemzetközi elit részévé váljon. Azzal viszont kevésbé értek egyet, hogy az értelmiség informális befolyásolása csökken – a gazdasági javak elosztásával a kezében az uralkodó elit manapság ismét alapvetően képes befolyásolni az értelmiségen belüli viszonyokat.

Az azonban nyilvánvaló, hogy a burzsoázia informális befolyása jelentősen erősödött, és ezzel együtt formális érdekérvényesítése is. Egy olyan korszakba léptünk, amikor a gazdasági elit nyílt politikai és kulturális hatalmi igényekkel jelenik meg. Számos kormányzati álláspont direkt befolyásolásával vagy akár a politikai és kormányzati pozíciók betöltésével immár áttétel nélkül és nyíltan is irányítani kívánja a kormányzást. Emellett a nemzetközi globális szervezetekben is hasonló törekvésekkel veteti magát észre.

Fordulat: Valóban kulcskérdés a formális és informális befolyás megkülönböztetése. Mills egyértelműen a formális struktúrára helyezi a hangsúlyt, hierarchiákról beszél, valamint arról, hogy e hierarchiáknak a tetején egy egymással átfedésben lévő „igazgatóságok” halmaza található (*interlocking directorates*). Millsnél ezek egyenrangúak, ugyanakkor történelmi koronként változnak. Bár bizonyos időszakokban a hadsereg felemelkedése figyelhető meg, mint például a XX. század elején, valójában azonban ezek egyenrangú csoportok, és ezeket az eliteket kicserélhetőnek tekinti egymással. Tehát a hadsereg tábornokát – ezt ma is jól látjuk – meg lehet tenni elnökké, vagy egy gazdasági vezetőből lehet minisztert csinálni, és fordítva. Helyesen látta-e ezt Mills, vagy pedig mégis érzékelhető valamifajta hierarchia a különböző elitcsoportok között?

B. A.: Mielőtt erre válaszolnék, annyit szeretnék megjegyezni, hogy Mills ezt a könyvet 1956-ban írta, azaz különösen befolyásolta az a tény, hogy az Egyesült Államok akkoriban számos olyan világpolitikai döntéshelyzet elé került – mint Hiroshima vagy a koreai háború esetében –, amikor lényegében néhány ember döntött milliók sorsáról. Mills észrevette, hogy nem a hatalom diffúziója, hanem centralizációja következik be. Ezért ő a katonai elitet is nagyon magasra helyezte. Háromféle intézményi elitpozícióról beszélt: a katonairól, a gazdaságiról és a politikai klikkekről. Alapvetően ez olyan kutató nézőpontja volt, aki egy nagyhatalom állampolgára, és akit különösen „befolyásoltak” az Eisenhower elnökségéből és az USA nagyhatalmi státuszából következő politikai viszonyok.

Fordulat: Az USA militarizmusa azonban azóta mit sem változott, ami, úgy tűnik, visszaigazolja Mills feltevéseit.

B. A.: Igen, ha megnézzük az iraki háborút, az elnök George W. Bush, az alelnök Dick Cheney és még néhány ember döntötte el, hogy bevonulnak-e az amerikai csapatok Irakba, vagy sem. Tehát egyfelől létezik a politikai-katonai centralizáció. De a nem nagyhatalom európai országokban vagy Magyarországon ez nem jelentős. Az eredeti elméleti keretet tehát nem lehet automatikusan kiterjeszteni az összes többi országra. Léteznek olyan országok, ahol a katonai elit nagyon fontos, mint például Törökországban, és van, ahol egyáltalán nem fontos, mint például nálunk. Itt sokkal fontosabb a gazdasági elit, amely – mint ahogy Szalai Erzsébet is fogalmazott – szinte már kilép az informalitásból, hogy nyíltan megfogalmazza politikai igényeit. A gazdasági elit tagjai maguknak vindikálják a jogot, hogy a piaci szereplők nevében nyilvánosan is megszólaljanak. Ami tehát a hierarchiára vonatkozó kérdést illeti, úgy gondolom, hogy az egymással összefonódott gazdasági és politikai komplexum napjainkban nincs egy szinten a katonai elittel, még ha Mills idejében és szűkebb környezetében ez másként is volt.

Sz. E.: Az újkapitalizmusról szóló könyvemben (Szalai 2006) írok a már említett globális hatalmi elitről, a nemzetközi gazdasági-pénzügyi szuperstruktúráról – a globális főhatalomról –, amelynek különböző elemei vannak. A fő részei: a nemzetközi pénzügyi szervezetek, a nemzetközi bankok, a multinacionális vállalatok, a globális médiumok, és hozzáteszem – ez pedig kapcsolódik Mills gondolatához –: az Egyesült Államok politikai és katonai elitje. Az Egyesült Államok katonai elitjének nagy jelentőséget tulajdonítok ma is, bár mostanság nincs nyílt hidegháború, szemben azzal a korszakkal, amikor gondolatait Mills megfogalmazta. Ennek ellenére a katonai lobbival továbbra is erőteljes az Egyesült Államokban, és befolyásolhatja azt is, hogy a mostani válságból az Obama-adminisztráció milyen kivezető utakat tud megfogalmazni.

A gazdasági eliten belül is különböző alfrakciókat lehet megkülönböztetni. Az egyik metszet a pénzügyi szektor és a reálszektor megkülönböztetése. Ahogy azt Immanuel Wallerstein kimutatta, minden olyan időszakban, amikor válság felé halad a világgazdaság, az erőforrások gyorsuló ütemben a pénzügyi szektorba áramlanak, mert a reálszektorban nincsenek rentábilis befektetési lehetőségek. A jelenlegi válság egyik közvetlen kioldó oka az volt, hogy az erőforrások az elmúlt húsz évben egyre inkább a pénzügyi szektorba összpontosultak, a pénzügyi szektor nagyon jelentősen felértékelődött, és nemzetközi szinten erősebbé vált, mint a reálszektor. Majd a pénzügyi lufi kipukkadt.

A másik, amit Magyarországon lehet érzékelni, hogy mára éles küzdelem bontakozott ki a külföldi tulajdonú vállalkozások menedzserei és tulajdonosai, illetve a nemzeti burzsoázia között. Nem véletlen, hogy éppen a 2010-es kormányváltást követően két olyan megállapodás is bekerült az új kormányprogramba, melyeket a kormány és a két legfontosabb, elsősorban a hazai nagyburzsoázia érdekeit képviselő munkaadói érdekvédelmi szervezet kötött. Ezek tartalmazzák többek között a vállalkozásokat sújtó adók jelentős csökkentését és az örökösödési illeték teljes eltörlését. A hazai nagyburzsoázia mostanra nagyon megerősödött. Amikor a Fidesz először hatalmon volt 1998 és 2002 között, még a multinacionális szektor volt az erősebb, ezért akkor az uralkodó pártelit velük kötött szövetséget.

A Fidesz-könyvemben (Szalai 1999) részletesen is bemutatom, hogy Orbán Viktor első kormányfői útja egy multinacionális céghez vezetett. Amikor tíz évvel ezelőtt egy hazai nagyvállalkozóval beszélgettem, még fel sem merült benne, hogy a hazai vállalkozóknak a multinacionális szektor, ezen belül annak cégei a versenytársai lehetnek. Mára változtak az erőviszonyok: a nemzeti keresztény ideológiai offenzíva mögött érzékelni vélem a nemzeti burzsoázia érdekérvényesítő képességének erősödését is. Hozzá kell tenni azonban: az ország gyenge investíciós képességének következtében és külső nyomásra a kocka ismét fordulhat.

Fordulat: Ez azért nagyon érdekes, mert Mills egyértelműen egy homogén csoportról ír. Bár lehetnek kisebb frakciók, villongások és egyéni ambíciók, sőt még az is előfordulhat, hogy egyes körök néha nem jönnek ki jól egymással, de alapvetően mégis összeköti őket egy olyan kötelék, ami biztosítja a csoport alapvető homogenitását.

Sz. E.: Abban mind a mai napig közös a külföldi tőke és a hazai tőke érdeke, hogy a szak-szervezeti mozgalom ne erősödhesen meg, és a munkavállalók ne aktivizálódhassanak. Ettől korántsem függetlenül Magyarországon az elmúlt húsz évben a tőkejövedelmek jóval gyorsabban nőttek, mint a munkajövedelmek. E trend megváltoztatása a munkavállalók közös érdeke. Nagyon tanulságos az is, ami legutóbb Torontóban [a G20-ak 2010. júniusi csúcán – *a szerk.*] történt. A résztvevő nemzeti kormányok megállapodtak, hogy komoly megszorító, deficitcsökkentő intézkedéseket hoznak, de nem tudtak megállapodni abban, hogy a bankokat egységesen, nemzetközi szinten, adóztatással vagy más eszközökkel rábírák arra, hogy részt vállaljanak a válság terheiből.

Tehát mi is történt itt tulajdonképpen? Kipattant a válság, mire a kormányok és jegybankok elkezdtek ontani a pénzt a gazdaságba, amitől alapvetően megerősödtek a gazdasági elitek, illetve a körülöttük lévő korrupciós gyűrű. Ennek következtében elmaradt az a szerkezetváltás, ami válság idején elengedhetetlen a termelőkapacitások megújulásához. Másrészt óriásira duzzadtak a nemzeti költségvetések deficitjei. Azt látjuk, hogy a gazdasági stabilizáció érdekében az európai országok nemzeti kormányainak zöme a válság terheit most a lakosságra hárítja. Ugyan gondolkodnak azon, hogy a bankokra is terheljenek elvonásokat, de azokat lobbijük miatt csak kevésbé tudják majd megsarcolni. Ha pedig mégsem képesek ellenállni a kormányok törekvéseinek, a rájuk kirótt terheket tovább tudják hárítani a betétesekre.

Fordulat: A gazdasági elitek ezen hatalmát sokan próbálták bourdieui fogalmakkal értelmezni, mondván: az elitek egyik tőkeformából a másikba konvertálták hatalmukat, és hogy e módszer a hatalom megtartásának elsődleges eszköze. A magyar átmenet egy tipikus példája lehet a gazdasági hatalom politikai szférába való átkonvertálásának. Mások ugyanakkor úgy érveltek, hogy ez a konverziós képesség csak bizonyos tőketípusokra érvényes. Már Mills arról írt az 50-es években, hogy a „tudásipar” jó eszköz arra, hogy a szakértők kulturális tőkéjüket politikai vagy gazdasági tőkévé konvertálják. A kérdés így az, hogy léteznek-e határok vagy domináns átváltási irányok a különböző tőkeformák között?

Sz. E.: Úgy vélem, hogy éppen az a lényegi sajátossága a bourdieui tőkeelméletnek, hogy minden tőketípus minden más tőketípusra konvertálható – bár valóban léteznek könnyebben és kevésbé könnyen átváltható tőkeformák. Másrészt a konvertálásnak új

és újabb formái jelennek meg. Épp ezért használom – némileg átértelmezve Bourdieu eredeti elméletét – a szimbolikus tőke sajátos fogalmát annak kifejezésére, hogy a különböző elitcsoportok és az egyének is különböznek abból a szempontból, hogy mennyire rendelkeznek a tőkekonvertálás képességével. Vagyis a szimbolikus tőke a kulturális tőke részeként, de egyben önállósulva is a tőkekonvertálás képességének „mutatója”. Konkrétan: előfordulhat olyan helyzet, hogy valaki minden tőkefajtaival rendelkezik, és mégsem képes azokat egymásra átváltani. Más kevesebb tőkefajtaival rendelkezik, miközben kiválóan képes konvertálásukra. Továbbá bizonyos tudástőkékből (így például a „projektmenedzseléshez” kapcsolódó tudástőkékből) a „tudástársadalomban” minden korábbinál könnyebben lehet gazdasági tőkét előállítani. Ami a legnagyobb változás, az a politikai tőkének a gazdasági tőkéhez viszonyított gyengébb konvertációs ereje, ami a politikai és a gazdasági elit hatalmának az utóbbi javára való erős eltolódását fejezi ki.

Ebből is következik, hogy nemigen hiszek a korrupcióellenes hadjáratokban, hiszen a korrupciónak épp az a lényege, hogy a politikai és gazdasági elit közötti erőviszonyok nem kiegyenlítettek. És a kapitalizmusban sohasem lesznek azok. Manapság a gazdasági elit jóval erősebb a politikai elitnél, ezért képes „megvásárolni” a politikai elit lojalitását, ha pedig átmenetileg a politikai elit bizonyul erősebbnek a gazdasági elitnél, akkor képes egy iránta elkötelezett gazdasági klientúrát kiépíteni maga körül. Az erőviszonyok ilyen állandósult kiegyenlítetlensége miatt az újkapitalizmusban lehetetlen a korrupciót megszüntetni.

B. A.: Szerintem az a felvetés, hogy a politikai tőkét gazdasági tőkévé lehet konvertálni, inkább a magyar átmenet első éveire volt igaz. A tétel korlátozottságát mára már számos kutatás is igazolta, legutóbb Kolosi Tamás és Szelényi Iván szociografikus könyve, a *Hogyan legyünk milliárdosok?* (Kolosi és Szelényi 2010). Utóbbiból az is kiderül, hogy viszonylag elenyésző azok száma, akik egykor a Kommunista Ifjúsági Szövetségből, azaz a KISZ-ből vagy a Magyar Szocialista Munkáspártból indulva tettek szert jelentős vagyonra. Sokkal inkább a szerencse, az adott pillanatban a megfelelő szektorban, jókor, jó helyen lévő pozíció, egy ügyes innovációval feltalált termék vagy jó stratégiával megtalált piac révén lehetett meggazdagodni. Ma már nem az a kérdés, hogy a politikai tőkét lehet-e gazdaságira konvertálni, mivel a politika egyre súlytalanabb a gazdasághoz képest. A gazdasági elit néhány jelentős képviselője nyíltan rá tudja kényszeríteni akaratát a politikára.

A kulturális tőkével és a technokráciával kapcsolatban már Mills is kimutatta ez utóbbi növekvő szerepét. A probléma tulajdonképpen az, hogy lassan eltűnnek azok a részvételi formák, amelyek a demokráciát klasszikusan éltetik, és helyettük az információhoz való hozzájutás, a „jó döntés” meghozatala válik az elsődlegessé. A „government”, vagyis a kormányzás fogalmát felváltja a „governance”, ami kicsit elmossa a határt a

felhatalmazással folytatott kormányzás és a felhatalmazás nélküli nyomásgyakorlás között. Ezt veszélyes tendenciának látom. Mills nyomán így az egyik legfontosabb tanulság a kutatók vagy a politikai folyamatok figyelői számára, hogy a politikai felelősség és a demokrácia fogalmát rehabilitálni kell, különben egy technokratikus, a politikáról mestersegesen leválasztott közpolitikára épülő, elmosódó, kontúr nélküli hatalomgyakorlás jön létre. Ebben az értelemben a „public policy”, a közpolitika maga is kezd ideológiává válni.

Sz. E.: Ez volt az ideológiája a szocializmusnak is.

B. A.: Igen, valóban, a tervezett racionalitás joggal volt tekinthető a rezsim ideológiájának, különösen azután, hogy a kezdeti forradalmi propaganda érvényét veszítette.

Sz. E.: A létezett szocializmusban is összefonódott az állami és a közvetlen politikai hatalomgyakorlás, amit jeleznek az „állampárt”, illetve „pártállam” kifejezések is. És mindez még összefonódott a gazdasági és kulturális hatalomgyakorlással. Így minden konfliktus a hatalom szerkezetén belül jelent meg, ezért nem volt mód arra, hogy azok a társadalmi architektúrában, a társadalmi térben nyíltan kifejezésre jussanak, és így nyerjenek megoldást. A „public governance” maga volt a létezett szocializmus irányítási rendszere. És most ennek a szisztémának a modernizált változatát szeretné létrehozni az új hatalom Magyarországon, illetve a hatalom új birtokosai és ideológusai szerte a világon.

B. A.: Ez a szemlélet ráadásul egy korporatív emberképet eredményez, amely szerint az egyén kizárólag korporációkba, intézményekbe, cégekbe betagozódva létezik, és egyre inkább szűkülnek a független kritikai gondolkodás társadalmi terei. Habermas gondolata továbbra is érvényes: a rendszer gyarmatosítja az életvilágot. Ma gyakorlatilag kinevetik azokat az értelmiségieket, akik megpróbálnak a régi, civil módon aláíráásokat gyűjteni, tiltakozni valami ellen. Azt mondják nekik: „Hát ti mit akartok? Ti már nem vagytok tényezők!” Nem a gondolat relevanciája számít, hanem a tiltakozók társadalmi pozíciója, és ha azt látják, hogy az gyenge, akkor egyszerűen nem is szállnak vele vitába. Úgy tekintik, mintha nem létezne.

Fordulat: Millsnél az értelmiség közvélemény-formáló szerepe irányított frakcióvá válik, ami hasonlatos a Gramsci-féle organikus értelmiség burzsoá típusához, amennyiben valamiféle rendszerlegitimációs feladatot lát el. Ehhez képest a rendszerváltás során azt láttuk, hogy az értelmiség önállóan cselekvő főszereplővé lépett elő. Melyik leírás a pontosabb: a nyugati társadalmakban látott módon háttérbe szorított és funkcionális, vagy inkább az önálló osztályként fellépő és jelentős közvélemény-formáló erővel rendelkező értelmiségé?

B. A.: Az értelmiségnek volt egy olyan évtizede Magyarországon a nyolcvanas évek elejétől a kilencvenes évek elejéig, amikor extrém mértékben tudta formálni a politikát. Ennek nagyrészt az volt az oka, hogy mozgékonyak voltak a szereplők és folyékonyak a társadalmi viszonyok: egy rendszer fokozatosan átalakult, és egy másik jött létre. Persze forradalmi helyzetekben, amikor nincsen stabilitás, a cselekvők szerepe felértékelődik. Hirtelen megnő a morális tőke jelentősége, és előtérbe kerülnek azok, akik jól beszélnek, és a publikum megítélése szerint igazat mondanak. De ez a korszak szerintem a Demokratikus Charta kifulladásával le is zárult. Miután a szocialisták 1994-ben újra átvették a hatalmat, az értelmiségre már nem volt igazán szükség. A Bokros-csomagtól kezdve már megint csak a technokrata frakció nevében beszéltek.

Kétségtelen az is, hogy a nyugati országokban nincs kiemelt szerepe az értelmiségnek, még ha fokozati különbségek vannak is a francia vagy olasz típusú nagyobb, illetve az amerikai és kanadai kisebb befolyás között. Általánosságban az értelmiség beszorul az egyetemekre vagy a szerkesztőségekbe, a havilapokhoz, esetleg a médiába, már ha van egy-két olyan ember, aki privilégiumként megszerzi ezt a pozíciót. Ez utóbbira lehet példa Fareed Zakaria, aki írt egy híres könyvet az illiberális demokráciáról és a nemzetközi kapcsolatok átalakulásáról, és most saját tévéműsort vezet az Egyesült Államokban. Vagy említhetném Paul Krugmant, aki Nobel-díjas közgazdászként egyúttal a *New York Times* egyik vezető publicistája. A kapuk tehát nem teljesen zártak a kulturális tőkével rendelkező tudósok, értelmiségiek előtt, bár a fenti két eset inkább kivétel, és nem szabály. Az értelmiség szerepei tehát átalakulhatnak, változhatnak, bár jelenleg inkább megpróbálják őket professzionalizálni, szakmai skatulyákba helyezni. Régióink tudományos életében is nyugati típusú professzionalizáció folyik, ami a hagyományos értelmiségi szerepek hátterbe szorítását hozza magával.

De a kritikai funkció a társadalom innovációja szempontjából nélkülözhetetlen, és nem is fog eltűnni. Valaki, valamikor, valahol újra magára vállalja a feladatot, és a történelmi helyzettől függ, hogy a hangja mennyire lesz hallható. De hogy ez a szereplő éppen egy hagyományos értelmiségi lesz-e, vagy talán egy médiasztár, esetleg egy nagytőkés fia, azt nem lehet megmondani. Lukács György apja bankár volt, és most sem kizárt, hogy felléphet egy második generációs kapitalista réteg, amely már nem az anyagi javak felé vonzódik, hiszen ezekkel már rendelkezik, hanem a szellemi kíváncsiság vezérli. Emellett a megaláztatott és kirekesztettek különböző csoportjai is megtalálhatják a maguk „organikus értelmiségi” szóvivőit, hogy Gramsci nyelvén fejezzem ki magam. Ezek a rétegek újratermelhetik a kritikai gondolkodást.

A megújulást szükségszerűnek látom, bár az igaz, hogy a kelet-közép-európai félperiféria az utóbbi időben nem az innovációról híres, sokkal inkább a külső trendek követéséről. Jelenleg nagyon könnyű kirúgni az államapparátusból és a különböző

cégektől azokat, akik valami újjal, mással próbálkoznak. Az olyan országokban, ahol hagyományosan erősebb a civil társadalom és erős intézmények vannak – olyan egyesületek és folyóiratok, amelyeket nem lehet ellehetetleníteni egyik kormányváltásról a másikra –, ennek nagyobb hagyományai és erősebb pozíciói vannak. Magyarországon ez a hagyomány sajnos gyengébb, de maga a kritikai funkció meg fog maradni, mert társadalmi igény lesz rá.

Sz. E.: Bozóki Andrással némileg vitatkozva úgy látom, hogy a nyolcvanas évek elejétől 1994-ig terjedő időszak folyamatainak irányát inkább a késő-kádári technokrácia, semmint az értelmiség határozta meg. A nyolcvanas évek végéig magam is ahhoz az értelmiségi csoporthoz tartoztam, mely – mint utóbb beláttam – hamis tudatával sokkal inkább a késő-kádári technokrácia, mint a társadalom összességének érdekében lépett fel és cselekedett. Bár mindig is a demokratikus ellenzék baloldalihoz tartoztam, igazi eszmélésem a még szamizdat *Beszélő*-ben 1989-ben megjelent „Az új elit” című írással kezdődött. Ekkortól már világosan láttam és többször meg is fogalmaztam: a késő-kádári technokrácia és a társadalom hosszú távú érdekei szemben állnak egymással.

B. A.: A kerekasztal-tárgyalásokon az alkotmány szövegezésében kulcsszerepet játszott Tölgyessy Péter, aki nem tekinthető késő-kádári technokratának, és ez szintén nem mondható el több más, fontos résztvevőről, köztük Sólyom Lászlóról sem.

Sz. E.: Ők valóban nem késő-kádári technokraták voltak. Ugyanakkor fontos tény, hogy az alkotmányozás folyamatában a rendszerváltó értelmiség a társadalom előtt álló alapvető kérdésekben nem foglalt állást. Nem folytatott ezekről sem belső, sem társadalmi vitát, és meg sem kísérelt valamiféle reális víziót felvázolni a társadalom jövőjéről. Valóban fontos volt, hogy az új alkotmány elkészítésekor rendszerbe foglalta a többpártrendszerű parlamenti demokrácia alapelveit. De az már a késő-kádári technokrácia munkálkodásának eredménye, hogy az új alkotmányban a szociális jogokat jelentősen megkurtították. Utólag is megmosolyogtatja az embert, hogy az élvonalbeli késő-kádári technokraták, miközben szoros informális kapcsolatban álltak az „alternatív” szervezetekkel, a Nemzeti Kerekasztal-megbeszéléseken az MSZMP tárgyaló delegációjában jelentek meg. Emlékszem, hogy amikor bementem az egyik a tulajdonreform ügyében tartott ülésre, mint a LIGA független szakszervezeti szövetség és az Ellenzéki Kerekasztal képviselője, az MSZMP oldaláról a tárgyalópartnerem az egyik legjelentősebb, legnevesebb késő-kádári technokrata volt. Ő egy alapvetően technokrata-jobboldali-neokonzervatív álláspontot képviselt, amelyhez képest az én pozícióm egyértelműen balra állt.

Abban, hogy a rendszerváltás hajnalán nem történt meg az ország komparatív előnyeinek felmérése, és a rendszerváltó értelmiségen belül még csak vita sem volt arról,

hogy az ezerféle szociális piacgazdaság típus közül melyik felé induljunk el, egyértelműen a késő-kádári technokrácia érdekeltsége mutatható ki. E csoportnak ugyanis volt terve: egy thatcheri, neoliberális fordulat végigvitele. Vagyis a politikai klisé az értelmiség szolgáltatta, de magát a tartalmat, azt, hogy milyen irányba menjen az ország, milyen legyen a társadalompolitika, illetve pontosabban, hogy milyen *ne* legyen a társadalompolitika, azt a késő-kádári technokrácia határozta meg. Bár a rendszerváltás idején az értelmiségnek nagyobb volt a szerepe – és ebben egyetértek Bozóki Andrással –, mint jelenleg, a „domináns frakciót” nem az értelmiségiek alkották. Marx híres mondása – „nem tudják, de teszik” – írja le leginkább e csoport akkori szerepét.

Ehhez kapcsolódik az a kérdés is, hogy ma Magyarországon miért nincsenek jelentős számban független kritikai értelmiségiek? Gondolhatnánk arra, hogy azért, mert általában a világon ez a szerep mostanság leértékelődik. Nos, a 2008-ban kitört nyílt válság óta nem ezt tapasztalom. Inkább arról van szó, hogy – ahogyan azt Bozóki András mondta – Kelet-Európában sokkal gyengébbek a civil mozgalmak, az alapstruktúrák nem szerves fejlődéssel alakultak ki, ezért a kritikai értelmiség társadalmi bázisa is rendkívül gyenge. Az egész régió történelmi hagyománya, hogy a társadalomért tenni akaró értelmiség betagozódik valamelyik hatalmi szegmens holdudvarába – sokkal inkább, mint a Mills által leírt Egyesült Államokban. Sőt ma már akkor sem igen képes felismerni a civil erőket, ha azok valamennyire mégiscsak megszerveződnek. Napjainkra az értelmiség igen nagy része beépült a különböző pártok hatalmi környezetébe, miközben feladatai közé tartozik már a különböző gazdasági érdekcsoportok kiszolgálása is. Közismert például, hogy a különböző „független” közvélemény-kutató intézetek és think tank-ek mögött nagyon komoly gazdasági lobbik és erőcsoportok húzódnak meg.

B. A.: A technokrácia előretörése valóban szembetűnő volt. Csak abban nem értünk egyet, hogy a késő-kádári technokrácia mozgatta volna az értelmiséget. Szerintem inkább az volt a jellemző, hogy kölcsönösen szükségük volt egymásra az adott pillanatban. A késő-kádári technokráciának nagyon hiányzott az erkölcsi hitelessége, a morális tőkéje, az ellenzéki értelmiség ugyanakkor rendelkezett ezzel. A technokrácia hatalomátvétele 1994 körül, a Horn-kormány hivatalba lépésével következett be, miközben 1989-ben még kiegyenlítették voltak a viszonyok. Az viszont biztos, hogy az értelmiség pozíciója most rosszabb, mint a két korábbi időszakban.

Sz. E.: Én inkább abban látom a folyamat lényegét, hogy a nyolcvanas évek informális szövetségét követően a késő-kádári technokrácia és a demokratikus ellenzék – mely az értelmiség legfőbb mintaadója volt – 1989-ben, a politikai rendszerváltás során konfliktusba került: versengés alakult ki közöttük abban, hogy ki legyen az új főhatalom birtokosa. Ebből a konfliktusból akkor nevető harmadikként a népi írókat, a nemzeti

liberálisokat és a jobboldali radikálisokat reprezentáló MDF került ki győztesen. Ez adta a kezdőlökést a két csoport ismételt közeledéséhez, éppen amiatt, amit Bozóki András is mond: a késő-kádári technokráciának szüksége volt egy morális hátországra és ideológusokra. Amint azonban 1994-ben a késő-kádári technokrácia a politikai és gazdasági hatalom nyílt birtokosává válik, igyekszik szabadulni volt értelmiségi szövetségeseitől. Pontosabban ezen belül azoktól, akik kritikus vagy legalábbis ambivalens viszonyban vannak a demokratikus ellenzék intézményesült alakzatával, az SZDSZ-szel.

Fordulat: Abban konszenzus látszik kialakulni, hogy az 1990-es évek közepére a késő-kádári technokrácia domináns pozícióba került. Sőt a Bozóki András által már említett Kolosi–Szelényi-könyvben jó néhány szereplő megegyezik Szalai Erzsébet 2001-es könyvének prominens szereplőivel. Kérdés ugyanakkor, hogy meddig jutott ez az elitcsoport a rendszerváltás után a tőkekonvertálással, és hogyan alakult a viszonya a mára meghatározóvá vált nemzeti burzsoáziával. Röviden: tündöklésük után bekövetkezett-e bukásuk is?

Sz. E.: Kutatásaim szerint a késő-kádári technokrácia nyílt hatalma nagyjából 2004-ig tartott. Medgyessy Péter miniszterelnökké választásával történt egy kísérlet a késő-kádári technokráciának egy szociáldemokrata színezetű megújítására, majd Medgyessy és jóléti programjának bukása e kísérlet végét jelentette. Bár a 2010-es országgyűlési választásokon tanúi voltunk a neoliberais Bokros Lajos visszatérési kísérletének, de ez is elbukott. Ezzel párhuzamosan kiemelkedett egy új elitcsoport egy más értékrendszerrel, mint amilyen a késő-kádári technokráciáé volt. Ez utóbbinak ugyanis neoliberalizmusa ellenére voltak baloldali gyökerei. A marxizmuson nőtt fel, olyannyira, hogy egyesek közülük egyetemista éveikben fel is léptek a másként gondolkodókkal szemben. A késő-kádári technokráciának tehát voltak baloldali érzelmei, neoliberális fordulata során volt mitől eltávolodnia – ugyanakkor ezek az érzelmek rejtett büntudat formájában mind a mai napig tetten érhetők.

Pareto nyomán úgy is fogalmazhatunk, hogy a késő-kádári technokrácia tagjai rókák voltak – tehát olyan elitek, akik fantasztikus kreativitással bontják le a régi rendszert –, majd a 2000-es évek közepétől megjelennek a társadalmi szerepüket tekintve konzervatív oroszlánok, akik beleülnek a régi romjain kialakuló új struktúrákba, és stabilizálják a *status quo*t. Ez a legújabb elitekre is igaz lehet – bár nagy vehemenciával kezdtek hozzá a talált intézmények átalakításához, értékelésem szerint a kapitalizmust mint rendszert ők fogják Magyarországon stabilizálni. Szemben a késő-kádári technokráciával, értékrendszerük és identitásuk rendkívül hiányos, labilis – hagyományemberek: elkezdhetjük a héjukat lehántani, majd hántjuk, hántjuk, és azt találjuk, hogy nincs mögötte semmi. Tehát tulajdonképpen nincs mitől eltávolodniuk.

Fordulat: Sokukban azért közös a piacgazdaságba, sőt akár a neoliberálisba vetett hit, ami biztosít egyfajta folyamatosságot.

Sz. E.: Ez a Gyurcsány-korszakra volt csak igaz. A legújabb eliteknek már csak egy jóval kisebb hányada neoliberális. A csúcs konzervatív és tekintélyelvű. De hangsúlyozom: mindez náluk inkább ideológia, mint belsőleg vállalt meggyőződés. Ami a késő-kádári technokratákat illeti, arra lehet számítani, hogy a továbbiakban is fontos üzleti pozíciókat fognak elfoglalni – még ha nem is a legjelentősebbeket –, de a csúcs hatalomba egy-két kivételtől eltekintve már nem térnek vissza, elsősorban életkori okok miatt. Ugyanakkor továbbra is érdekeltek a kulturális mezőben, és abban, hogy személyük és véleményük ott meghatározó maradjon. Ezt jól jelzi, hogy bizonyos lapok kiemelt írásait végigtekintve még az sem ritka, hogy terjedelmes mellékleteket szentelnek egyes késő-kádári technokraták írásainak.

Fordulat: Ez persze nem csak a baloldalra jellemző, hiszen a jobboldalon is vannak például médiamágnások, akik a késő-kádári gazdasági elit tagjai voltak.

Sz. E.: Igen, ez valóban így van. Ráadásul a késő-kádári technokrácia eddig leírt jellemzői nem csupán a magyar elit egy meghatározott csoportjára vonatkoztathatóak. Az egész második világháború utáni babyboom nemzedékből róka típusú elitek nőttek ki. A rókák nagyon intelligensek, nagyon találemények, és főleg az informális mezőben mozognak jól. Mint említettem, a rókák döntően leépítenek, a leépítésben „jók”, a leépítő kreativitásuk erős. Történelmi teljesítményük mára abban foglalható össze, hogy lebontották a globális tőke előtti szinte összes korlátot. Most pedig jönnek az oroszlanok, a mai negyvenöt-ötvenöt évesek, akik szépen beleülnek ebbe a lepusztított struktúrába. És konzerválnak. Ők nem fognak nagy történelmi tetteket végrehajtani, inkább legitimálni fogják azokat az informálisan létező befolyásolási mechanizmusokat, amelyekkel a globális tőke mozgatja a világot. Eme folyamatban üdítő ellenpontot jelentenek Barack Obama törekvései, melyekkel az amerikai elnök megpróbál valamilyen új irányt mutatni a világnak. Nagyon sok függ attól, hogy az USA-ban mi zajlik, abból a szempontból is, hogy itt Magyarországon mi fog történni. Kérdés az is, hogy az USA hatalmi súlya hogyan változik Kínához képest.

B. A.: Már az 1993–94-es Donald Treiman–Szelényi Iván-féle elitkutatás¹ is kimutatta, hogy a politikai elitben volt a legnagyobb változás, majd a gazdasági elitben, végül a kulturális elitben a legkevésbé. A kultúra tehát egy olyan rezervátum maradhatott, ahová vissza

1 Utalás a Szelényi Iván és Donald J. Treiman által 1993–1994-ben hat országban vezetett *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után* című kutatásra.

tudtak húzódni a régi elit tagjai. Annak idején 2005–2006-ban kulturális miniszterként is láttam, hogy van egy nemzedéki szakadék a kulturális élet szereplői között, és a kulcspozíciókat még csak nem is a késő-, hanem a közép-kádári korszak szereplői tartották meg. A kultúrában tehát az 1970-es évek után sokáig Aczél György emberei maradtak pozícióban, és ezen a területen az utánuk jövő korosztály nem is nagyon lépett színre, mert jellemző módon a régi gárda nem nevelte ki saját utódait. Ez a társaság nem volt érdekelt saját későbbi konkurenciája megteremtésében.

S akkor, egy nemzedéknyi szakadék után, jöttek a harmincasok, akiknek már teljesen más mozgásteret kínál a mai kultúra, az internet, a könnyen elérhető, fapados utazások világa. Számukra már természetes, hogy a pénzekért pályázniuk kell, nemzetközi kapcsolatokat kell építeniük, egyszóval ők már teljesen más világban élnek, mint elődeik. Egyszerre vagyunk így kulturális értelemben Aczél György és a digitális nemzedék Magyarországa. Nyilván ez a mai állapot is előbb-utóbb átalakul.

Fordulat: Eddig az értelmiségről meglehetősen általánosságban beszéltünk, szembeállítva a kritikai értelmiség elvont fogalmát a szerves értelmiségi hasonlóan absztrakt elméletével. Lehozva a témát a magyar hétköznapi szintjére, az ellentét az Aczél-babyknek gúnyolt kádári és posztkádári kulturális elit, és az akkori kritikai értelmiség, azaz a demokratikus ellenzék között feszült. Azt már tudjuk a Szelényi–Konrád-féle *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvből, hogy az egykori posztkádári értelmiségiek habitusa – a bourdieu-i, de akár a köznap értelemben is – jelentősen eltért ettől a kritikai-ellenzéki csoporttól. De a későbbi összefonódás előtt volt-e közöttük nyílt konfrontáció?

Sz. E.: Már szóltam róla, hogy a nyolcvanas évek informális összefonódása, majd a kilencvenes évek elejétől regenerálódó egymásra találás előtt volt egy nagy összecsapás. Amikor a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások zajlottak, felmerült a latens kérdés, hogy ki lesz az új politikai rendszer első köztársasági elnöke. A késő-kádári technokrácia Pozsgayt akarta, és őt a nép is megválasztotta volna.

B. A.: De a liberális értelmiség nem.

Sz. E.: Erről van szó. Az ún. négy igenes népszavazás 1989-ben valójában arról szólt, hogy ki legyen a köztársasági elnök. A liberális értelmiség a népszavazás során azért szorgalmazta a köztársasági elnök parlament által történő megválasztását, mert nem akarta Pozsgayt. Ezt követően a két csoport közötti feszültség elpárolgott, a viharok elvonultak, mert a közös ellenséggel, a jobboldallal szemben össze kellett fogni. Mára viszont a volt

demokratikus ellenzék felbomlott, pontosabban politikailag ma is aktív tagjai feloldódtak a késő-kádári technokráciában.

B. A.: 1989 ősze volt a liberális ellenzék igazi antikommunista korszaka. Emlékezetes, hogy az 1990-es választások előtti vitán az akkori SZDSZ-elnök, Kis János nem fogott kezét a reformkommunisták egyik emblematikus alakjával, Vitányi Ivánnal. Azután Csurka István fellépése, majd az MDF-kormányzás fokozatosan összehozta a liberálisokat és a baloldaliakat. Emlékszem, Szalai Erzsébettel mi is ott voltunk egyszer együtt egy Charta-felvonuláson 1992-ben.

Sz. E.: Igen, így volt.

B. A.: De egy idő után kiderült, hogy a mozgalom voltaképpen abba az irányba fordult, hogy összekovácsoljon egy értelmiségi táborát a leendő új koalíció számára. Amikor pedig az 1994-es választásokon az MSZP önmagában is többséget szerzett, tehát matematikailag nem szorult rá az SZDSZ-re, akkor ez a már egybekovácsolódott értelmiség tolt be az SZDSZ-t a koalícióba.

Sz. E.: Az történt, amit korábban Bozóki András említett: a technokráciának szüksége volt a morális legitimációra. És ideológusokra is.

B. A.: Szükségük volt a morális legitimációra, de a pártok mögött álló tőkescsoportok is a koalíciót támogatták.

Fordulat: Ebben az értelemben ez egy „win-win” szituáció volt a résztvevők számára.

B. A.: Igen, még ha mára szét is forgácsolódott ez az értelmiség.

Fordulat: A beszélgetést az osztályelmélet témájával kezdtük, fejezzük is be hát ezzel. Szigeti Péter írta Szalai Erzsébet már többször említett 2001-es könyve kapcsán kritikaként (Szalai et al. 2002), hogy az osztályproblematika, illetve az elitelmélet aligha kapcsolható össze. A bírálat lényege az volt, hogy míg az osztály- és a szerves értelmiség problematikája felől megérthető az elitelmélet, visszafelé ez már nem működik.

Sz. E.: A bírálatot értem, de nem értek vele egyet. A magam elmélete tudatosan vállaltan „eklektikus”. Ezt jól jelzik legáltalánosabb fogalma, a nemzetközi gazdasági-pénzügyi szuperstruktúra jellemzői is. Ez, bár alapvetően egy elitképződmény, vannak osztályvonásai

weberi és marxi értelemben is. Weberi értelemben annyiban, hogy legfontosabb csoportjait gazdasági szereplők alkotják. A gazdasági szereplők pozícióját pedig részben a piac hozza létre, és folyamatosan vissza is igazolja. Ez a státus pedig megfelel Max Weber osztályértelmezésének. De vannak osztályvonásai a szuperstruktúrának marxi értelemben is: a világ legfontosabb gazdasági erőforrásait e szuperstruktúra mozgatja, így azok az ő birtokában vannak.

A magyarországi hatalmi viszonyok az eddig vázoltak hű tükrei. A magyar elitet rendiesen tagolt, osztályvonásokkal rendelkező hatalmi elitként definiálom. E konglomerátum meghatározó erejét a gazdasági elitcsoportok jelentik, és bár utóbbiak manapság már egyre többször nyíltan is megfogalmazták sajátos érdekeiket, a hatalmi elit egésze döntően mégis informális kapcsolati hálók mentén, tehát rendként működik. Ugyanakkor a hatalmi elitnek vannak osztályvonásai is: egyrészt a gazdasági szereplők révén pozícióját a piac is folyamatosan megerősíti, másrészt ez a hatalmi konglomerátum birtokolja a legfontosabb gazdasági erőforrásokat.

Véleményem szerint tehát összeegyeztethető a két elméleti irány, bár inkább afelé hajlok, hogy a rendi vonások erőteljesebbek, mint az osztályvonások. Ami nem jelenti azt, hogy ez nem változhat. A változás alapfeltétele, hogy a munkabérek tekintetében a világban meginduljanak, pontosabban felgyorsuljanak a Wallerstein által már húsz évvel ezelőtt megjósolt kiegyenlítődési folyamatok. Ezzel ugyanis megkezdődne a nemzeti bérszínvonalak nivellálódása is. Ennek közvetlen következményeként folyamatosan szűkül-
nének a globális tőke mobilitási lehetőségei, lévén a tőkét ezek a profitban és a munkabérekben meglévő eltérések mozgatják. Ha ez a kiegyenlítődés megtörténik, vagy legalábbis közel jutunk hozzá, akkor a nemzetközi tőke reprezentánsai osztályként fognak megjelenni, és idővel általában is globális osztálytársadalomról beszélhetünk majd. Ha ezzel párhuzamosan tovább bomlanak a nemzeti társadalmak, és a nemzetállamok ereje is tovább gyengül – ez pedig hosszú távon nagyon valószínű forgatókönyv –, akkor megindulhat a globális kritikai értelmiség megerősödése és megszerveződése is. Tehát a baloldali kritikai eszmék képviselője is döntően a nemzetközi szinten jelenik majd meg.

B. A.: A gondolatmenetet folytatva, ugyanakkor az is felmerülhet, hogy ha nincs társadalom, azaz ha gyenge az egyének közötti kötelék, akkor osztálytársadalom sincs. Természetesen vannak osztályok, csak sokkal folyékonyabbak, mint régen. Nagyon könnyű kikerülni az egyes osztályokból, például, ha nincs tulajdona az embernek, vagy amikor elveszti az állását, és magas pozícióból zuhanhat sokat, még ha egy szerencsés fordulattal vissza is kerülhet. Ezért érzem azt, hogy az elitelmélet adekvátabb ebben az átalakuló világban, mint az osztályelmélet – még ha ez nem is jelenti azt, hogy az osztályelmélet eltűnt. Csak

a határait sokkal nehezebb látni és megvonni, mert nem létezik például osztálytudat, ami alapján az osztályt meg lehetne határozni.

Fordulat: A fragmentáció eredményképpen, amelynek már a milli értelemben tagolt hatalmi elit is a pozícióját köszönhette, ugyanakkor még nagyobb lehet az eltérés az alacsonyabb osztályok és az elitstruktúra között. Mivel kisebb a homogenitás az alacsonyabb szinteken, nehezebb szerveződni is, ami – ellentétben a globális munkásosztály víziójával – éppenséggel növeli a hatalmi egyensúlytalanságot.

B. A.: Továbbá az elit is egyre fejlettebb dezintegrációs technikákat tud már bevetni annak érdekében, hogy az alsóbb osztályok ne is szerveződjének meg.

Sz. E.: Ezzel szemben ugyanakkor felvázolható egy olyan jövőkép is, mely szerint a nemzeti bérek kiegyenlítődése nyomán nemzetközi osztályharc fog kibontakozni. Ahogyan Rosa Luxemburg írta: a nemzetközi proletariátus akkor jelenik majd meg, amikor a tőke már nem tud hova menekülni, amikor már nem tud olcsóbb munkahelyeket és magasabb profitot találni.

B. A.: A kiegyenlítődések időszaka ugyanakkor még messze van, hiszen a tőkének is az érdeke, hogy legyenek olyan helyek, ahová betelepülhet. Ebben az egyes államok is fontos szerepet játszanak, amennyiben háborúkkal „járulnak hozzá” a bérek alacsonyan tartásához, ahogy teszik azt például Afrikában.

Sz. E.: Ez valóban így van. Ezt erősítheti, hogy a globális tőke egyértelműen ellenérdekelte a globális munkásosztály érdekeinek hangot adó globális kritikai értelmiség megszerződésében. Jobban „kedveli” a nemzeti értelmiséget, mert az mindig is elsősorban a nemzeti burzsoázia érdekeit fogalmazta meg. A nemzeti burzsoáziával a legkönnyebb tárgyalni arról, hogy miért éri meg számára a nemzetek közötti bérszintkülönbségek fennmaradása – és a gyenge civil társadalommal rendelkező félperiféria számára így a kör be is zárulhat. De remélhetőleg csak rövid és középtávra.

Készítette: Böcskei Balázs és Sebők Miklós

Közreműködött: Takács Vera

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bozóki András (2003): Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. In: *Politikatudományi Szemle*, No. 3.: 5–40.
- Kolosi Tamás – Szelényi Iván (2010): *Hogyan legyünk milliárdosok? A neoliberais etika és posztkommunista kapitalizmus szelleme*. Corvina.
- Mills, C. Wright ([1956] 1962): *Az uralkodó elit*. Gondolat.
- Szalai Erzsébet (1999): *Oroszlánok és a globalizáció. Kísérlet az 1998 tavaszán hatalomra került kormány szociológiai és szociálpszichológiai megközelítésére*. Új Mandátum.
- Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi új kapitalizmusban*. Aula.
- Szalai Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus – és ami utána jöhet...* Új Mandátum.
- Szalai Erzsébet – Szigeti Péter – Krausz Tamás (2002): Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban. Beszélgetés Szalai Erzsébet azonos című könyvéről. In: *Eszmélet*, No. 54.: 83–106.